STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE
Revista științifica a Universtității de Stat din Moldova, 2023, nr. 4(174)

CZU: 271-7(498)"1941/1944" **https://doi.org/10.59295/sum4(174)2023_05**

ORTODOXIA BASARABEANĂ ÎN TIMPUL GUVERNĂRII ANTONESCIENE (1941-1944)

Adrian Nicolae PETCU

Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București

După eliberarea Basarabiei de sub ocupația sovietică, ca și în cazul Bucovinei de nord, Conducătorul statului român a dispus o organizare aparte față de restul țării în scopul unei administrări mai eficiente a celor două provincii românești. Ion Antonescu s-a implicat profund, inclusiv în organizarea bisericească, având în vedere inițiative precum: desființarea Mitropoliei Basarabiei și a Facultății de Teologie din Chișinău, recrutarea unui personal clerical cu zel misionar, alegerea altor episcopi sau ralierea autorităților ecleziastice la acțiunea statului de reformare administrativă, economică și socială a provinciei. Cât a reușit din toate acestea autoritățile antonesciene, este o întrebare la care vom încerca să găsim un răspuns prin expunerea noastră, bazată pe surse de arhive inedite și memorialistice și presa laică și bisericească din perioada respectivă, toate acestea într-o interpretare interdisciplinară în contextul epocii.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, ortodoxie, Ion Antonescu, Mitropolia Basarabiei.*

BESSARABIAN ORTHODOXY DURING ANTONESCU'S RULE (1941-1944)

After the liberation of Bessarabia from Soviet occupation, as in the case of northern Bukovina, the Romanian head of state ordered a separate organization from the rest of the country for the purpose of a more efficient administration of the two Romanian provinces. Ion Antonescu was deeply involved in the church organization, considering initiatives such as: the abolition of the Metropolitan Church of Bessarabia and the Faculty of Theology in Chisinau, the recruitment of clerical staff with missionary zeal, the election of other bishops or the rally of ecclesiastical authorities to the action of administrative reform and social of the province. How much the Antonescu authorities succeeded in all this is a question to which we will try to find an answer through our exposition based on sources of unpublished and memorial archives and de secular and church press of that period, all in an interdisciplinary in the context epoch.

Keywords: *Bessarabia, Orthodoxy, Ion Antonescu, Mitropolis of Bessarabia.*

Istoria Ortodoxiei basarabene din prima jumătate a secolului al XX-lea este un subiect istoriografic poate prea puțin cercetat pentru ceea ce reprezintă în trecutul recent al Bisericii Ortodoxe Române, care, după cum știm, a cunoscut numeroase provocări într-o perioadă marcată de multe schimbări politice, economice și sociale în care s-au succedat într-un timp foarte scurt. Fie și numai dacă luăm în considerare situația Ortodoxiei românești pe parcursul a zece ani, 1938-1948, vom constata că s-au succedat patru regimuri politice diferite (carlist, legionar, antonescian și prima perioadă a comunismului), fiecare venind cu propriile reguli politice și ideologia complet schimbată.

În demersul de față ne propunem să schițăm tabloul istoric al Ortodoxiei basarebene în timpul guvernării antonesciene, în vremea căreia România a fost aliată a Axei și s-a implicat în Războiul din Est început împotriva Uniunii Sovietice.

Dincolo de scopul declarat al părții române, acela de a-și recupera teritoriile pierdute în vara anului 1940, apoi de a continua războiul alături de Germania nazistă până la capitularea Rusiei sovietice, considerăm că un capitol important este reprezentat de situația în care s-a aflat Biserica basarabeană în această perioadă. Pentru acest lucru, am efectuat o amplă documentară în arhive și biblioteci, unde am identificat o serie de detalii documentare necesare completării orizontului istoriografic. Au fost consultate arhive provenite de la cabinetele mareșalului Ion Antonescu și viceprim-ministrului Mihai Antonescu și Ministerul Educației și Cultelor, aflate în păstrarea Arhivelor Naționale Istorice Centrale. Alături de acestea, numeroase informații au fost găsite în presa centrală din epocă (ex. „Curentul") și în periodicele bisericești centrale și eparhiale (ex. „Biserica Ortodoxă Română" sau „Telegraful Român"), dar și în cele religioase cu preocupări teologice („Viitorul"), acte oficiale ale statului român („Monitorul Oficial") sau în memorialistica unor clerici, precum Constantin N. Tomescu, profesor la Facultatea de Teologie Chișinău-Cernăuți, sau Paul Mihail, preotul

Bisericii „Soborul Vechi”, ctitorul Muzeului religios basarabean și directorul Școlii de cântăreți bisericești, toate din capitala Basarabiei.

Printre aspectele deseori întâlnite în cercetările noastre se regăsesc probleme legate de cele două refugii din Basarabia, refacerea vieții sprituale din Basarabia, cazul mitropolitului Gurie Grosu suspendat din funcția bisericească, situația învățământului teologic, alegerile pentru scaunele de episcopi sau persecuția bolșevică asupra clericilor basarabeni rămași sub ocupația sovietică.

Mai trebuie spus faptul că, la data cedării Basarabiei în vara anului 1940, Ortodoxia din acest vechi ținut românesc era organizată administrativ-canonic în: Mitropolia Basarabiei, cu Arhiepiscopia Chișinăului și Episcopia de Ismail-Cetatea Albă, respectiv Episcopia Hotinului, sufragană Mitropoliei Bucovinei. La conducerea Mitropoliei Basarabiei se afla Arhiereul Efrem Enăchescu Tighineanul, în calitate de locțiitor, iar Episcopia de Ismail era păstorită de Episcopul Dionisie Erhan. Episcopia de Hotin nu avea titular, deoarece Episcopul Tit Simedrea fusese ales mitropolit al Bucovinei.

Problema refugiaților basarabeni a fost una extrem de dificilă pentru statul român amenințat în vara anului 1940 cu dezagregarea teritorială. Alături de basarabeni, nevoiți să-și părăsească locurile de baștină au fost bucovinenii, cei din Cadrilater sau ardelenii din din nord-vestul Ardealului.

După oficializarea ultimatumului sovietic, însuși patriarhul Nicodim a început strângerea unei colecte în bani pentru ajutorarea clericilor basarabeni care treceau Prutul. Inițiativa i-a fost urmată de Casa Clerului din București, Consiliul Central Bisericesc, Primăria Capitalei și Arhiepiscopia Bucureștilor, încât în câteva zile s-au strâns peste 1 milion de lei. De asemenea, au fost parohii care au demarat colecte de bunuri și au ținut concerte pentru strângerea de bani. Clericii basarabeni urmau să fie primiți în câteva locații filantropice bisericești și în Internatul teologic din București. Din sumele de bani strânse au fost ajutați inclusiv intelectuali basarabeni, iar călugării și călugărițele au ajuns la mănăstiri, precum Cernica, Antim și Țigănești. O circulară pentru ajutorarea fraților basarabeni a lansat și mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, prin care îi chema pe clericii din eparhie să sprijine cu bani, prin Consiliul eparhial, și material, prin Crucea Roșie. De asemenea, preoții erau solicitați să întocmească tabele cu familiile dispuse să primească în îngrijire pe copiii basarabeni [1, pp. 1-2].

Ulterior, clericii refugiați au fost repartizați ca preoți ajutători în eparhii, în proporție de 10 % din numărul parohiilor, în urma unei selecții făcute de o comisie condusă de arhiereul-vicar Emilian Antal, care a colaborat cu reprezentanții Ministerului Cultelor. Potrivit datelor publicate în oficiosul „Biserica Ortodoxă Română”, dintr-un total de 368 clerici refugiați, repartizarea s-a făcut astfel: Arhiepiscopia Bucureștilor-88; Arhiepiscopia Iașilor-53; Arhiepiscopia Olteniei-44; Arhiepiscopia Sibiului-32; Episcopia Aradului-5; Episcopia Argeșului-24; Episcopia Dunării de Jos-15; Episcopia Hușilor-21; Episcopia Oradiei-4; Episcopia Romanului-25; Episcopia Timișoarei-7; Episcopia Clujului-11; Episcopia Constanței-16, respectiv Episcopia Caransebeșului-7 [2, pp. 590-594][1]. Ulterior, cifrele s-au modificat, deoarece numărul preoților refugiați a crescut la 413, cu următoarea situație: Arhiepiscopia Sibiului-40, Episcopia Timișoarei-38, Episcopia Clujului-32, Episcopia Caransebeșului-16, Episcopia Oradiei-12, Episcopia Aradului-9, Mitropolia Ungrovlahiei-121, Episcopia Romanului-37, Episcopia Argeșului-29, Episcopia Hușilor-27, Episcopia Buzăului-25 și Episcopia Dunării de Jos-15 [4, p. 4].

Deși, Biserica se confrunta cu un deficit de personal clerical, deoarece cel existent nu reușea să acopere necesitățile pastorale (parohii puține și vacante), guvernul român a considerat că preoții refugiați pot completa doar parohiile vacante sau se pot atașa pe lângă cele deja titularizate, însă cu condiția aplicării unei reguli a cumulului. Încă din perioada crizei economice se venise cu ideea interzicerii cumulului de funcții, mai ales în cazul clericilor care ocupau atât oficiul parohial, cât și un loc la catedră. Această regulă a revenit în atenția guvernanților la momentul venirii valului de refugiați, pentru ca, în cazul nostru, să se obțină locuri pentru clerici care trebuiau să slujească sau să suplinească catedrele din învățământ.

Cu toate acestea, în aprilie 1941, consilierul Alexandru Nicoreanu de la Arhiepiscopia Bucureștilor cerea impertaiv Ministerului Cultelor o nouă repartizare a refugiaților, „în raport cu mărimea fiecărei

[1] În ziarul bisericesc „Telegraful Român” s-a publicat lista preoților basarabeni și bucovineni numiți în parohiile din Eparhia Sibiului [3, p. 3].

eparhii", întrucât mulți clerici basarabeni „gravitau" mai mult în jurul Bucureștilor. De asemenea, se cerea Ministerului Finanțelor recunoașterea parohiilor propuse de Arhiepiscopia Bucureștilor la care să fie numiți „numai preoți refugiați", cărora oricum statul le plătește salariul („nu se îngreunează bugetul actual"), astfel încât să se acopere din deficitul pastoral cu care se confrunta Biserica [5, p. 8].

În septembrie 1941, situația clerului din Basarabia eliberată părea satisfăcătoare pentru autoritățile antonesciene. Potrivit unui raport înaintat mareșalului de către subsecretarul de stat pentru Culte, Ion D. Sandu, aflăm următoarele: „Din Basarabia s-au refugiat 597 de preoți, dintre care 12 preoți refugiați prin Germania. Dintre aceștia s-au reîntors în Basarabia 563 de preoți, iar din restul de 34, 10 preoți au rămas încadrați în patria veche, iar 24 au fost opriți de a se reîntoarce până la noi dispozițiuni. O parte însemnată a preoțimii a rămas sub ocupație sovietică în mijlocul credincioșilor, făcându-și datoria cu primejdia vieții. Ei și-au câștigat dragostea credincioșilor care i-au susținut cu mari jertfe sub prigoana bolșevică. Aceștia au fost lăsați să slujească mai departe la altare, urmând ca situația lor să fie clarificată de către comisia anume instituită pentru judecarea funcționarilor care au rămas sub ocupația sovietică. Cei care au avut o purtare demnă vor fi reintegrați în posturile avute. Au fost și unele defecțiuni în sânul preoțimii basarabene, din fericire foarte puține. Aceștia au fost îndepărtați pentru totdeauna din cler" [6, f. 1].

Totuși, situația reflectată mai sus nu rezolva deficitul privind numărul și titularizarea parohiilor. Problema completării vacanțelor parohiale se va rezolva parțial, doar pentru provinciile Basarabia și Bucovina de nord câteva luni mai târziu, când în urma unui raport al ministrului Radu Rosetti, mareșalul va semna Decretul-lege nr. 363 din 4 februarie 1942 [7, pp. 743-744][2]. Situația reglementa parțial o problemă mult reclamată de clerul ortodox român mai ales în perioada interbelică, acum ameliorată în cadrul planului guvernamental de refacere a provinciilor care fuseseră sub ocupație sovietică.

Alți preoți basarabeni s-au angrenat în activitatea publicistică intensă, așa cum făcuseră în perioada interbelică. De pildă, preoții Vasile Țepordei și Sergiu Roșca, care în anii `30 colaboraseră la revista clericilor misionari, „Misionarul", iar după începerea Războiului din Est au scris mult la ziarele „Raza" și Basarabia" [10, p. 6851], care practic se aflau în subordinea Ministerului Propagandei și care, mai apoi, vor constitui capete de acuzare ale justiției militare sovietice împotriva lor.

Nu la fel s-a întâmplat în cazul celor rămași sub ocupația sovietică. Mulți au cunoscut *martirajul*, fie la sosirea ocupanților, fie la retragerea lor. Un caz devenit de notorietatea după eliberarea Basarabiei a fost al preotului Teofan Ignatovici, din localitatea Babina, județul Hotin. La momentul retragerii sovieticilor, în ziua de 7 iulie 1941, preotul Teofan și soția lui au fost uciși în chinuri groaznice. Li s-a tăiat nasul, bărbia, degetele, iar cadravele au fost aruncate în afara satului. Deja în iulie 1942 se făcea pelerinaj la mormintele celor doi și se săvârșeau slujbe religioase, manifestări la care participau inclusiv autoritățile române [3].

Acest caz, alături de altele, au constituit motive ca în perioada care a urmat eliberării Basarabiei să se manifeste un interes în descoperirea acestor martiri ai Bisericii Basarabene sub persecuția comunistă de sorginte moscovită. La 3 decembrie 1943, arhiereul Efrem Enăchescu, locțiitorul scaunului de Chișinău, lansa Circulara nr. 16649, cu următorul conținut: „În timpul ocupației sovietice (1940-1941) mulți clerici basarabeni și numeroși creștini devotați Bisericii au fost martirizați, schingiuiți sau deportați de stăpânirea ateistă. În vederea întocmirii unui Martirolog al Bisericii basarabene, vă invităm a proceda de urgență la adunarea datelor necesare cu privire la acești clerici și credincioși, stabilind cu precizie când, unde și în ce împrejurări au suferit aceștia din cauza prigoanei dezlănțuite de cei fără Dumnezeu. Preoții vor face descrierea pe baza mărturiilor și declarațiilor date în scris de rudele, vecinii și consătenii celor care au suferit din cauza bolșevicilor" [12, pp. 21-22].

Deoarece la puțin timp s-a consumat retragerea din Basarabia, este puțin probabil să se fi constituit dosarele acestor martiri basarabeni, lucru care nici până astăzi nu s-a realizat. Totuși, în urma unei cercetări sumare, din cauza lipsei un acces la sursele de arhivă, s-au putut identifica peste 50 de clerici, din care nominalizăm

[2] Primele parohii în Basarabia s-au înființat prin Decizia ministerială nr. 52333 din din 30 septembrie 1942 în județul Tighina, tot acum bugetându-se o serie de posturi vacante de preoți și cântăreți din județele Lăpușna și Orhei [8, p. 9615]). O altă listă de numiri în posturi de parohi și de cântăreți în Basarabia s-a procedat la începutul lunii octombrie 1942 [9].

pe: Alexandru Baltagă, Teodor Bunescu, Teofan Ignatovici, Alexei Drajinschi, Gheorghe Maleavin, Gheorghe Munteanu, Porfirie Șoimu, Gheorghe Tudorache sau Mina Țăruș [12, pp. 68-71, 752-772].

Învățământul teologic era reprezentat de Facultatea de Teologie din Chișinău și seminariile de la Chișinău, Bălți și Ismail. După cedarea teritoriului Basarabiei, Facultatea de Teologie s-a mutat la Iași, de altfel, aceasta făcând parte încă de la înființare (1926) din universitatea din capitala moldavă. Însă, activitatea ei devenea incertă.

La 15 iulie 1940, decanul Nicolae Popescu-Prahova cerea ministerului de resort ca statul român să facă demersurile pentru recuperarea arhivei și bibliotecii rămase la Chișinău în urma evacuării neanunțate și a presiunilor statului sovietic. Cererea lui a rămas fără niciun ecou, deoarece la 9 septembrie revenea asupra acestei probleme, când Ministerul Afacerilor Străine răspundea că arhiva se află la Inspectoratul școlar din Chișinău și că, pentru recuperarea ei, conducerea facultății să se adreseze direct Legației sovietice din București[13, ff. 207, 229-230].

La 19 iulie, Consiliul profesoral al facultății a decis în unanimitate continuarea activității la Iași, în clădiriile facultăților de Drept și Litere, iar internatul să funcționeze în localul fostului Gimnaziu „Alexandru cel Bun”. Cu aprobarea rectoratului, demersul celor de la Teologie a fost înaintat ministrului Educației.

Între timp, la 4 august 1940, profesorii de *Exegeza Noului Testament și Ermeneutică Biblică,* cu tot cu catedră*,* și Exegeza Vechiului Testament, adică Gala Galaction, respectiv Vasile Radu se transferau la Facultatea de Teologie din București [14, ff. 7-17].

Situația facultăților de teologie refugiate (Chișinău și Cernăuți) a intrat în atenția Bisericii, care a cerut autorităților îndrituite măsuri pentru funcționarea lor. În ședința Sinodului Permanent din 16 august 1940, ținută la Mănăstirea Neamț, și în urma consultării cu reprezentanții celor două facultăți, patriarhul Nicodim cerea ministerului de resort ca ambele școli să funcționeze în continuare, cea de la Cernăuți la Universitatea din Cluj, iar cea de la Chișinău la Iași, în cadrul Universității „Mihăilene”. De asemenea, s-a decis ca, în urma transferării lui Gala Galaction, catedra de Noul Testament să fie restituită facultății din Chișinău [13, ff. 215-216].

Ulterior, în ședința din 4 octombrie 1940, Consiliul profesoral al Facultății de Teologie din Chișinău, i-a numit ca suplinitori, la catedra de *Vechiul Testament* pe preotul profesor Cicerone Iordăchescu, iar pentru *Noul Testament* pe arhimandritul Iuliu Scriban [14, ff. 55-56, 62]. Astfel, în anul universitar 1940-1941, Facultatea de Teologie din Chișinău a funcționat în clădirile Universității din Iași [15, pp. 588-589].

La eliberarea și reorganizarea Basarabiei, cum era firesc, facultatea trebuia să se întoarcă la Chișinău. Însă, când s-a pus problema reorganizării Basarabiei [16], la nivelul guvernului se discuta de o eventuală desființare a facultății. În ședința de guvern din 11 aprilie 1941, generalul I. Antonescu susținea că la Facultatea de Teologie din Chișinău „era un mare cuib comunist”, aluzie la cazul profesorului Petre Constantinescu-Iași, care în anii 1934-1936 fusese cercetat și judecat pentru susținerea mișcării muncitorești stipendiată de Uniunea Sovietică. În replică, Nichifor Crainic a afirmat că a fost singurul caz din facultate, fără a avea vreo susținere. Mai mult, Crainic arăta că facultatea de teologie din Chișinău „a avut un mare rol în românizarea preoțimii („noi i-am învățat pe preoți românește”)” [17, p. 187][3]. După acest dialog, subiectul a rămas în suspensie.

Problema a fost reluată în ședința de guvern din 23 iunie 1941, când Radu Rosetti, ministrul Educației, propunea ca Facultatea de Teologie din Chișinău să nu fie reînființată, „pentru că, susținea el, avem deja prea multe facultăți de felul acesta” [17, p. 613]. La 3 iulie 1941, ministrul Rosetti anunța în ședința de guvern că generalul I. Antonescu îi aprobase propunerea de desființare a facultății, ca școli teologice rămânând doar seminarul din capitala Basarabiei, celelalte două, din Bălți și Ismail, fiind „suprimate” [18, p. 11]. O lună mai târziu, însuși Episcopul Partenie Ciopron, locțiitorul de la Bălți, va solicita menținerea seminarului, însă fără succes [19, f. 27][4].

Motivele invocate de ministrul Rosetti era două. Încă din 18 iunie 1941, el arăta Conducătorului Statului că, după eliberare, vor fi probleme de ordin logistic (clădiri și dotări) și că sunt mulți candidați la preoție,

[3] I. Antonescu spunea la fel și în cazul Facultății de Agronomie din Chișinău.

[4] În această perioadă au mai fost desființate și alte seminarii teologice, precum cele de la Cernica sau Curtea de Argeș, pentru motive de ordin politic (implicarea unor elevi în activitatea Mișcării legionare).

care cu studiile absolvite așteaptă să fie hirotoniți [20, f. 94]. Potrivit profesorului C. N. Tomescu, motivul principal pentru care R. Rosetti pleda la desființarea facultății era de a-i folosi întreaga clădire în scopul mutării Liceul Militar, lucru care s-a și întâmplat [15, p. 589].

Ulterior, prin Decretul-lege nr. 2847 din 11 octombrie 1941, Facultatea de Teologie din Chișinău era desființată, urmând ca personalul didactic, administrativ și de serviciu să fie împărțit între facultățile de Teologie de la București și Cernăuți [21, p. 6378][5].

La 21 octombrie 1941, profesorul Constantin N. Tomescu înaintează un memoriu către Senatul universitar, prin care protestează asupra acestei măsuri, spunând: „De la această facultate au ieșit opere de seamă. [...] Profesorii și studenții s-au scoborât în lumea satelor basarabene și au răscolit jarul sufletului românesc, pe care stăpânirea de un secol a imperiului moscovit a căutat să-l acopere cu spuză. Astăzi, mai mult ca ieri, este necesară această facultate de la Chișinău" [22, p. 144]. De asemenea, față de argumentul ministerului cum că nu este o clădire pentru această școală, el propunea ca facultatea să fie mutată în alte clădiri din Chișinău sau să rămână la Iași. I s-a raliat profesorul Ioan Gh. Savin, care reușise să-i convingă și pe alți profesori din țară să determine ministerul să renunțe la măsura desființării [22, pp. 144-145]. Totodată, potrivit însemnărilor sale, profesorul C. N. Tomescu ar fi fost în audiență la mareșal pentru a-i cere revocarea măsurii. Deși mareșalul acceptase ideea refacerii facultății, ministrul Rosetti s-a opus motivând că liceul militar funcționează inclusiv cu internat [15, p. 590].

Mai apoi, în ședința Sf. Sinod din 25 octombrie 1941, mitropolitul Moldovei, Irineu Mihălcescu, a propus ca în locul facultății să se înființeze o Academie teologică care să funcționeze în clădirea fostei facultăți din Chișinău, dar să fie sub oblăduirea directă a mitropoliei. Propunerea nu era întâmplătoare, deoarece se discuta inclusiv desființarea Mitropoliei Basarabiei, încât eparhiile de Chișinău și Ismail urmau să ajungă sub ascultarea Mitropoliei Moldovei. După discuții, a rămas ca mitropolitul să formuleze propunere în scris Sfântul Sinod [23, p. 36].

El arăta că mareșalul promisese că facultatea va fi reînființată la momentul în care se va găsi o clădire, până atunci fuzionând cu cea de la Cernăuți și, astfel, va funcționa în localul fostei Universități din capitala Bucovinei.

Ulterior, la 24 decembrie, Arhiereul Efrem, locțiitorul de la Chișinău, trimitea un memoriu ministrului Culturii Naționale în care arăta importanța pe care o avea facultatea de Teologie din Chișinău pentru Ortodoxia basarabeană și cerea revenirea acesteia pe lângă scaunul eparhial, mai ales în contextul eliberării Basarabiei: „Credem că menținerea Facultății de Teologie în orașul Chișinău martirizat de comuniști va contribui la reînviorarea lui și la ridicarea spirituală a populației românești din întreaga provincie" [24, ff. 3-3v].

Subsecretarul de stat al Cultelor, Ion D. Sandu nu a pus nicio rezoluție pe acest memoriu, în schimb, în același dosar se găsesc documente privind întregirea catedrelor și a titularilor săi pentru facultatea de Teologie de la Cernăuți, unde o parte dintre profesorii de la Chișinău ajunseseră (ex. Cicerone Iordăchescu, Constantin N. Tomescu).

Însă, pentru că profesorii și studenții insistau asupra problemei, în martie 1942 mareșalul a trimis o comisie de anchetă, în urma căreia a amenințat cu trimiterea în lagăr pe motive de activitate politică [22, pp. 145-147]. În felul acesta problema desființării Facultății de Teologie de la Chișinău a fost clasată.

Un caz care a bulversat mult viața bisericească din România, dar mai ales pe cea din Basarabia a fost cel a suspendării din scaun a *mitropolitului Gurie Grosu*. Privită în epocă drept o răzbunare a regelui Carol al II-lea executată de Partidul Liberal aflat la guvernare, „cazul Gurie" s-a prelungit și în timpul regimului de autoritate, apoi în cel legionar, cu un proces în finalul căruia bătrânul prelat a câștigat. Însă, situația nedreaptă a bătrânului mitropolit, suspendat de la conducerea Mitropoliei Basarabiei, s-a prelungit până la instaurarea guvernării antonesciene.

Știindu-se îndreptățit de justiție, mitropolitul Gurie își manifesta grija părintească față de fiii duhovnicești din țară. La 27 martie 1941 slujea un Tedeum la Biserica mănăstirii Antim, alături de clerici basarabeni și în

[5] În același act normativ se prevedeau: desființarea Școlii de Arhivistică de la București, reînființarea Facultății de Agronomie din Chișinău, mutarea Politehnicii de la Iași la Cernăuți și comasarea Academiei de Muzică religioasă din București cu cea de Muzică și artă dramatică, tot din Capitală [21, p. 6378].

prezența unor intelectuali de peste Prut [25]. Pe 29 iunie 1941, la îndemnul Patriarhiei Române, mitropolitul Gurie s-a rugat alături de basarabeni la Biserica mănăstirii Antim pentru izbânda oștirilor aliate împotriva ocupanților bolșevici și pentru eliberarea Basarabiei [26]. Probabil spera că se va întoarce între păstoriții săi. Pentru aceasta, potrivit lui Constantin N. Tomescu, se pare că mitropolitul chiar a fost într-o audiență la Conducătorul Statului, unde i s-a promis întoarcerea în eparhie cu fastul cuvenit [27, pp. 171-72].

Între timp, în sesiunea din iunie 1941, Sfântul Sinod ia act de „absolvirea de orice vină” a mitropolitului de către Înalta Curte de Casație și îi ridică suspendarea de la exercitarea funcției [28, p. 4]. Însă, deoarece sesiunea sinodală s-a închis brusc la ordinul Conducătorului Statului (apăruse un scandal în urma invalidării alegerii eparhiale pentru Argeș), Sinodul nu a mai încheiat procesul-verbal de repunere în drepturi a mitropolitului, situație care practic îi bloca revenirea pe scaunul vlădicesc de la Chișinău. Cu toate acestea, o lună mai târziu, ministrul Rosetti arăta într-o ședință de guvern: „Nu putem să întrunim tot Sinodul pentru acestă verificare de proces-verbal” [18, p. 11]. Tot în ședința de guvern din 3 iulie 1941, ministrul Rosetti propunea ca scaunul de la Bălți să fie suplinit de către mitropolitul de la Cernăuți, având în vedere că fusese titular al acestei eparhii. De asemenea, susținea ca Episcopia de Ismail să fie desființată și comasată cu cea de Chișinău. Propunerile nu au fost aprobate, totul rămânând în studiu pentru reorganizarea celor două provincii [18, pp. 11-12].

Deoarece cerea insistent punerea în drepturi și nu accepta să-și dea demisia, mitropolitul a fost atenționat de către oficialii antonescieni că nu este agreat de către Conducătorul Statului. La 4 august 1941, mitropolitul cerea printr-o scrisoare deschisă să i se permită revenirea pe scaunul vlădicesc și să înceapă misiunea de reevanghelizare a ținutului de peste Nistru (în virtutea titulaturii de „exarh al plaiurilor”). La 6 august 1941, Subsecretariatul de Stat pentru Culte și Arte solicită Patriarhului Nicodim numirea unui locțiitor de episcop care să fie trimis să slujească în Eparhia Chișinăului, în felul acesta mitropolitul Gurie fiind eludat din planul guvernamental de refacere a Basarabiei [29, f. 166].

Situația mitropolitului Gurie avea să fie tranșată în ședința de guvern din 6 septembrie 1941. La anunțul ministrului Rosetti că vlădicul Gurie refuză să plece din funcția de mitropolit, mareșalul are o izbucnire la adresa acestuia: „Îl trimit în lagăr de concentrare. [...] Dacă dl. Gurie nu se astâmpără, în 24 de ore intră în lagăr. Dacă nu se încadrează în noua noțiune de stat, îl bag la lagăr” [18, p. 603].

Așa se face că, mitropolitul Gurie rămânea victima politicienilor liberali de altădată și, mai nou, chiar a responsabililor antonescieni care nu îndrăzneau să exprime vreo opinie diferită de cea a Conducătorului Statului.

În această perioadă, în mediul bisericesc se vehicula informația că în Basarabia vor fi trimiși ca ierarhi Arhiereul Efrem la Chișinău și Dionisie Erhan la Ismail. Apoi, la 15 septembrie 1941, presa centrală din România anunța că mareșalul „a binevoit a accepta” demisia episcopului Dinosie Erhan, „pentru vârsta sa înaintată” [30]. La 21 septembrie 1941, în presa bisericească apărea știrea că și titularul Episcopiei de Ismail „se retrage datorită vârstei înaintate” [31, p. 4; 32, p. 4].

Potrivit oficiosului „Biserica Ortodoxă Română” aflăm că la 1 octombrie 1941 mitropolitul Gurie „s-a retras din scaunul de Arhiepiscop al Chișinăului și Mitropolit al Basarabiei”, în aceeași zi cu Episcopul Dionisie Erhan, retras din scaunul de la Ismail. La 24 octombrie 1941, Sinodul „a luat act de comunicarea primită de la Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor”, nicidecum de la cei doi prelați, încât aceștia urmau să fie pensionați și să-și aleagă câte un loc de retragere la o mănăstire, precum Putna sau Dragomirna, în cazul lui Gurie Grosu, în timp ce Dionisie Erhan deja locuia la Suruceni [33, pp. 615-616].

Începând cu data de 1 octombrie 1941, mitropolitul era pensionat, urmând ca de la 1 aprilie 1942, să primească o rentă viageră, situație reglementată prin Decretul-lege nr. 52 din 10 ianuarie 1942. Același act normativ prevedea o rentă viageră și pentru Episcopul Dionisie Erhan, fostul eparhiot de Ismail [34, p. 177].

La 14 noiembrie 1943, proin-mitropolitul Gurie Grosu a trecut la cele veșnice în Spitalul Brâncovenesc din Capitală [35, pp. 605-611].

Pensionarea forțată a mitropolitului Gurie a venit „la pachet” cu desființarea Mitropoliei Basarabiei. În ședința din 23 octombrie 1941 a Sfântului Sinod, printre alte probleme „de competența” Ministerului Cultelor, ministrul Radu Rosetti propunea „reducerea Mitropoliei Basarabiei la rangul de Arhiepiscopie” [23, p. 21]. Problema nu a fost tranșată de către sinodali și nici propunerea nu a fost pusă în aplicare de

către Mareșal. În noiembrie 1941, problema desființării/comasării unor eparhii din Basarabia era amânată la dispoziția mareșalului, pentru a fi discutată în viitorul Consiliul de Stat [36, p. 217].

După eliberarea Basarabiei de sub ocupația sovietică, eparhiile basarabene au fost păstorite astfel: Arhiepiscopia Basarabiei de către Arhiereul Efrem Enăchescu, Episcopia Cetatea Albă-Ismail de Episcopul Policarp Morușca al Americii și Episcopia de Bălți de către Episcopul Partenie Ciopron al Armatei.

Însă, avangarda Bisericii după eliberarea Basarabiei a fost reprezentată de către Episcopul Partenie Ciopron, care se afla alături de Armata Română pe front. El a fost întâiul episcop român care a văzut atrocitățile bolșevicilor săvârșite în perioada ocupației, cel care a redeschis primele biserici și a slujit poporului abia dezrobit de urgia roșie.

Ulterior, în înțelegere cu Ministerul Cultelor, centrele eparhiale basarabene au trimis în teritoriul eliberat pe consilierii eparhiali și pe protopopi pentru „a cerceta situația fiecărei biserici și a raporta" problemele pastorale [37, p. 4]. Pe de altă parte, în țară s-au demarat colecte care să sprijine refacerea vieții religioase din Basarabia, patriarhul Nicodim donând 500.000 lei, iar clerul din Eparhia Bucureștilor suma de 9 milioane de lei. Aceste colecte în bani se adăugau celor materiale pentru ostașii de pe front.

Ulterior, la îndemnul și sub conducerea mitropolitului Nicolae Bălan al Ardealului, în perioada 5-25 septembrie 1941 s-a desfășurat o misiune religioasă în scopul trezirii conștiinței românești și a credinței creștine după perioada de opresiune comunistă. Misiunea l-a avut în frunte pe mitroplitul de la Sibiu, însoțit de ierarhii sufragani, Andrei Magieru al Aradului, Nicolae Popovici al Oradiei, Vasile Lăzărescu al Timișoarei și Veniamin Nistor al Caransebeșului, la care s-au alăturat 56 de preoți ardeleni [38]. Pentru o activitate misionară cât mai eficientă, teritoriul Basarabiei a fost împărțit în cinci regiuni, unde aveau să meargă episcopi și preoți. S-au slujit liturghii, s-au donat cărți bisericești tipărite de Mitropolia Ardealului și cărți pentru bibliotecile sătești înființate cu sprijinul Astrei, toate în cantitate de aproape un vagon, iar la fiecare predică ținută de clericii ardeleni credincioșii basarabeni erau încurajați să-și redeschidă bisericile și să-i ajute pe slujitori în acțiunea de redescoperire a credinței creștine [39, pp. 156-158].

După șase luni de la eliberarea Basarabiei se publicau primele realizări pe frontul pastoral-misionar. Despre activitatea depusă de locțiitorul scaunului de la Hotin, Episcopul Partenie Ciopron, se arăta că s-au redat cultului peste 100 lăcașuri de cult, clericii refugiați și cei rămași sub ocupație, după un examen canonic, au fost repuși în funcție, s-au redeschis școlile eparhiale de la mănăstiri destinate elevilor de la sate, numeroși basarabeni au revenit la dreapta credință după părăsirea sectelor, s-au reparat catedrala episcopală din Bălți și clădirile eparhiale (tipografie, fabrica de lumânări și reședința episcopală), s-au făcut colecte pentru ajutorarea săracilor și ostașilor de pe front, iar pentru intensificarea activității preoțești s-a convocat un congres misionar [40, p. 1].

În Eparhia de Ismail, unde din 7 septembrie 1941 slujea Episcopul Policarp Morușca, viața religioasă a reînviat cu aceeași intensitate misionară. Mulți basarabeni convertiți la secte au revenit la dreapta credință, periodicele, *Cuvântul Adevărului* și *Buletinul Eparhial*, au fost relansate și s-au efectuat numeroase vizite canonice în parohii. De asemenea, a fost reparată tipografia eparhială, aceasta fiind singura din sudul Basarabiei, s-a repus în funcțiune fabrica de lumânări, s-au distribuit obiectele necesare cultului în bisericile din eparhie [41, p. 4; 42, p. 4]. Toate acestea s-au putut realiza după o circulară trimisă clericilor din Eparhia Ismailului de către vlădicul Policarp la puțin timp după instalare. În cele 19 puncte, episcopul-locotenent cerea fiecărui cleric să-și reia postul avut înainte de 28 iunie 1940, cu excepția celor care sunt cunoscuți de colaborare cu regimul de persecuție bolșevică; limba de slujire în toate bisericile este română, excepție făcând comunitățile cu prezență slavă, unde parte din slujbe se va săvârși în slavonă; bisericile afectate de război sau profanate de către bolșevici trebuiau restaurate și redate cultului, după spălararea prestolului, proscomidiarului și stropirea bisericii cu apă și ulei sfințite și rostirea unor rugăciuni; procurarea Sf. Antimis, acolo unde lipsește, pentru săvârșirea Sf. Liturghii; lăcașurile de cult vor fi dotate cu lumânări din ceară curată și cu icoanele necesare cultului divin; preoții vor stărui ca pruncii nebotezați să fie încreștinați, tinerii căsătoriți sub regimul de ocupație să fie cununați în biserică și morții să fie prohodiți cum se cuvine, după obținerea documentelor de la Starea civilă; preoții sunt obligați să refacă registrele mitricale și să amenajeze cimitirele; li se cerea preoților să fie atenți la perceperea taxelor și a venitului de epitrahil, fiind sancționați cei care cer „taxe exagerate" sau alte pretenții de ordin material; „preoțimea este obligată" să-i

îndrume pe părinți să-și trimită copiii să învețe carte și să demareze catehizarea; clericii să se organizeze în cercurile pastorale pentru a reînvia misionarismul; oficiile parohiale trebuiau să întocmească rapoarte detaliate privind starea bunurilor din parohie în timpul ocupației și după eliberare, dar și sumele necesare restaurării lor [43, ff. 161-166].

O *problemă de canonicitate* a privit validitatea slujirii clericilor basarabeni rămași sub ocupația sovietică și a actelor săvârșite de Episcopului Alexie de Tula, eparhiot al Basarabiei din această perioadă. În ședința Sfântului Sinod din 3 decembrie 1942, s-a luat în discuție validitatea hirotonirii a doi diaconi în treapta prețească, Mihail Levițchi și Gheorghe Șerban, din Episcopiile Hotinului, respectiv de Ismail. Chestiunea a rămas în suspensie până ce Sinodul urma „să cunoască situația canonică a Episcopului rus Alexie Tula” [44, p. 18].

O altă situație a privit uzurparea calității de preot a unui cântăreț Gheorghe Sofonțev, din Episcopia Hotinului, care săvârșise ierurgii, îmbrăcat în ornate clericale sau a preotului Talaleu Luputenco de la parohia Marșiniți, aceeași eparhie, care a abjurat credința. În cazul primului, Sinodul a decis să fie exclus din treapta de cântăreț, în timp ce al doilea a primit un canon de pocăință din partea chiriarhului [44, p. 17].

Probleme se ridicau și în cazul cununiilor, care în timpul ocupației sovietice se săvârșiseră doar la oficiul stării civile. Din acest motiv Arhiepiscopia Chișinăului s-a văzut nevoită să nu recunoască aceste cununii, până la stabilirea unor condiții de acceptare după canoanele Bisericii [45].

Catedrala mitropolitană din Chișinău, simbol al spiritualității basarabene a cunoscut furia persecuției bolșevice. După declanșarea războiului, în retragere, trupele sovietice au profanat, apoi au incendiat marea biserică. La fel au procedat cu Reședința mitropolitană, Casa Eparhială și clădirea Facultății de Teologie, grav afectate [46]. După eliberarea Chișinăului, Armata Română, prima autoritate românească aflată în Basarabia, a avut inițiativa reparării catedralei, prin înființarea unui comitet în frunte cu generalul Corp de Armată Nicolae Ciupercă, ajutat de alți înalți ofițeri și intelectuali basarabeni, care a lansat o listă de subscripție [23, pp. 486-488]. Patriarhul Nicodim a donat în numele Arhiepiscopiei Bucureștilor suma de 100.000 lei.

La 31 octombrie 1942, în prezența Regelui Mihai, a Reginei-mame Elena, a Conducătorului Statului, a viceprim-ministrului Mihai Antonescu și a unui sobor de ierarhi, format din Episcopul Policarp Morușca, Episcopul Partenie Ciopron al Armatei și Arhiereul Efrem Tighineanul, catedrala fost sfințită.

Alături de aceasta, alte numeroase lăcașuri de cult din Basarabia au fost profanate, închise sau transformate în clădiri cu destinație străine cultului religios. De pildă, Biserica Armatei din Chișinău a fost transformată în sală de spectacole. După eliberare, aceasta a fost refăcută de către Inspectoratul de Jandarmi Chișinău, iar la 1 aprilie 1942 resfințită de către Episcopul Partenie Ciopron al Armatei [47].

Alegerile eparhiale din ianuarie 1944 au fost ultimele dinaintea ocupației sovietice. Acestea nu au fost lipsite de un scandal, datorate ingerințelor statului care dorea alegerea acelora pe care îi considera potriviți vremurilor incerte care se prefigurau. Guvernul antonescian își exprimase dorința să fie aleși episcopi din rândul „celor mai vrednici dintre candidați, subliniind în același timp că va ține seamă de dorința patriarhului Nicodim”. Liderul țărănist, dr. Nicolae Lupu, dorea ca arhimandritul Filaret Jocu să fie ales la Argeș, după ce alegerea îi fusese invalidată la alegerile din iunie 1941. Guvernul îl dorea ales pe Arhiereul Emilian Antal, în timp ce Patriarhul îl avea în vedere pe Arhiereul Iosif Gafton Sinaitul. Guvernul a achiesat pentru Arhiereul Iosif, în timp ce, Filaret Jocu urma să fie ales la Bălți.

În aceste jocuri de culise se implică și mitropolitul Nicolae Bălan care se pare că dorea să-i împingă la Mitropolia Basarabiei pe Episcopul Nicolae Popovici al Oradiei și la Ismail pe Episcopul Policarp Morușca, prelatul ardelean sugerând faptul că ai săi candidați, dar și cel pentru Bălți, trebuie să dea o declarație conform căreia, în caz de ocupație sovietică, vor rămâne în eparhiile lor. Mihai Antonescu a considerat oportună ideea care condiționa alegerea eparhioților basarabeni, în timp ce patriarhul a propus să candideze cei doi locțiitori, Arhiereul Efrem Enăchescu și Episcopul Policarp Morușca. Acesta din urmă a refuzat să dea o declarație în sensul sugerat de mitropolitul ardelean, Arhiereul Efrem a răspuns evaziv, iar Filaret Jocu a acceptat. Totuși, acesta din urmă nu era agreat de către reprezentanții Episcopiei Hotinului.

În ziua anterioară alegerii mitropolitului Basarabiei, 11 ianuarie 1944, Mihai Antonescu a anunțat pe patriarh că renunță la ideea de a condiționa alegerile, susținând că guvernul îi va susține pe candidații propuși de patriarh.

În locul lui Policarp Morușca a fost propus Arhimandritul Antim Nica, vicarul Misiunii bisericești din Transnistria, preferat de patriarh și agreat de guvern. Rămâneau să mai candideze Efrem Enăchescu pentru Chișinău și Episcopul Partenie Ciopron al Armatei pentru Bălți, ambii susținuți de către guvern. Însă, cu puțin timp înainte de alegeri, Episcopul Partenie își retrage candidatura, deoarece Marele Stat Major ceruse ca el „să rămână în cadrele Armatei". În locul său, reprezentanții Episcopiei Hotinului au propus pe arhimandritul Benedict Ghiuș, însă fără acordul patriarhului și al viceprim-ministrului [48, ff. 28-33].

La 12 ianuarie, cu 103 voturi din 134 exprimate, în scaunul de Arhiepiscop de Chișinău și Mitropolit al Basarabiei a fost ales Arhiereul Efrem Enăchescu Tighineanul, ardelenii votând împotrivă [49, ff. 40-47; 50, pp. 101-105].

Deși nu era de baștină din Basarabia, Efrem Enăchescu devenise un ierarh iubit de basarabeni. Avea „autoritate morală și spirituală" în rândul clerului, reușise să repună în funcțiune toate structurile eparhiale, reparase peste 100 de biserici și altele 25 construise numai în cursul anului 1943, a ridicat 38 case parohiale, iar 138 a reparat, la fel în cazul a 20 de mănăstiri, unde a înființat orfelinate și ateliere meșteșugărești. Din veniturile eparhiei a acordat o serie de burse elevilor merituoși ai școlilor eparhiale, a organizat biblioteca eparhială și pe cele parohiale, pe care le-a înzestrat „cu cărți de valoare", a tipărit „un mare număr de cărți de rugăciuni și de propagandă religioasă și morală", a acordat „o deosebită atenție predării învățământului religios în școli", a lansat „Caravana misionară"-un autobuz care să contribuie la „propaganda religioasă și națională la sate, prin cinematograf, colportaj și conferințe" și altele, încât toate s-au făcut „în tăcere și fără reclamă, în adevărat spirit creștin". Conform raportului guvernatorului Basarabiei, aflăm că în ziua de 28 decembrie 1943, membrii Consiliului Eparhial și Adunării Eparhiale de la Chișinău i-au cerut susținerea la guvern pentru alegerea Arhiereului Efrem în scaunul mitropolitan [51, ff. 3-6], lucru care s-a întâmplat în ianuarie 1944.

La 14 ianuarie, cu 106 voturi din 118 exprimate, în scaunul de Episcop de Ismail-Cetatea Albă a fost ales arhimandritul Antim Nica, vicarul Misiunii Ortotodxe Române din Transnistria și asistent la catedra de Teologie Pastorală de la Facultatea de Teologie din București [52, ff. 61-69; 50, pp. 105-108][6]. La 23 ianuarie a fost hirotonit în treapta arhierească de către mitropolitul Irineu Mihălcescu, Mitropolitul Efrem Enăchescu și Episcopul Policarp al Americii în Catedrala mitropolitană din Chișinău [50, pp. 117-120].

În cazul alegerii de la Bălți lucrurile s-au complicat. Deși declarase lui M. Antonescu că nu va accepta să candideze, în urma balotajului cu Filaret Jocu (61 pentru Ghiuș și 40 pentru Jocu, din 124 de voturi) și a reluării scrutinului, la 13 ianuarie 1944 Benedict Ghiuș a fost ales Episcop de Hotin (63 voturi). La puțin timp, în fața Comisiei canonico-juridice, prezidată de mitropolitul Nicolae Bălan, pentru că afirmase că nu va candida, alesul Benedict Ghiuș a susținut că se va supune deciziei Sfântului Sinod. Mitropolitul Nicolae Bălan încheie procesul-verbal cu rezoluția că alegerea lui Benedict Ghiuș este validă, cu toate ingerințele exercitate înaintea votului, făcând referire la implicarea guvernului. Ședința sinodală care a urmat și care trebuia să valideze rezoluția comisiei canonice s-a desfășurat la tensiuni maxime inclusiv cu participarea lui M. Antonescu și a ministrului Ioan Petrovici. Viceprim-ministrul l-a acuzat pe mitropolitul ardelean de ofensă și l-a amenințat că îl va da în judecată pentru acest comportament. În final, la presiunea guvernului, alegerea pentru Episcopia Hotinului a fost invalidată [52, ff. 48-60, 78-158].

Alegerile eparhiale s-au desfășurat pe fondul amenințării sovietice crescânde. Din jurnalul preotului Paul Mihail aflăm că pe străzile Chișinăului se vedeau blindatele germane și panica refugiului își făcea simțită prezența. La 3 martie 1944, sovieticii au declanșat ofensiva de primăvara, trupele Armatei Roșii reușind să străpungă frontul de pe Bug, apoi Nistrul și Prutul în nord. Cu mari sacrificii trupele Axei reușesc să stabilizeze frontul la Lvov, iar pe teritoriul românesc pe linia Iași-Chișinău-Cetatea Albă. Episcopia Hotinului căzuse în mâinile sovieticilor. Aceasta a fost situația până la 20 august 1944, când sovieticii au declanșat o nouă ofensivă, urmată la scurt timp de momentul de la 23 august 1944.

Spre deosebire de refugiul din vara lui 1940, acum autoritățile antonesciene s-au ocupat îndeaproape pentru o retragere organizată după o strategie bine pusă la punct, sub numele de cod „Operațiunea 111",

[6] Antim Nica se bucura de aprecierea mitropolitului Nicolae Bălan, după cum putem constata în articolul de fond semnat de preotul-profesor Dumitru Stăniloae în periodicul „Telegraful Român", an XCII, nr. 4, din 23 ianuarie 1944, cu titlul Cununa de spini.

dar care în multe situații nu a fost aplicată corespunzător. Oricum se preconiza o retragere temporară, motiv pentru care teritoriul căzut în mâinile dușmanului nu trebuia lipsit de populație românească. Astfel, principalii piloni instituționali (preot, învățător și funcționarii cu interese locale), care nu făceau parte din cadrele Armatei, trebuiau să rămână pe loc. Funcționarii care trebuiau să supravegheze mutarea bunurilor urmau să se refugieze într-o zonă din vestul țării bine precizată.

Acțiunea de evacuare a început în martie 1944, în funcție de proximitatea frontului. Cei plecați din zona frontului, care între timp se stabilizase, urmau să se întoarcă la posturile lor [53].

Eparhia Chișinăului era pe jumătate ocupată de trupele sovietice, iar Chișinăul se afla în tensiunea refugiului. Din jurnalul preotului Paul Mihail aflăm despre atmosfera din capitala Basarabiei, despre panica ce domina orașul, febra refugiului și al evacuării bunurilor condiționată inevitabil de problema transportului.

Singura eparhie rămasă sub administrația românească era Cetatea Albă-Ismail, al cărei titular demarase o amplă activitate pastorală menită să cultive sentimentul național și loialitatea pentru Biserica Ortodoxă Română. Acesta a vizitat parohiile și mănăstirile, s-a preocupat îndeaproape ca parohiile să aibă preoți, a slujit inclusiv în cadrul unităților militare de pe linia frontului, a editat periodicele eparhiale, a organizat conferințe pastorale, unde a dat îndrumări clericilor, a asigurat asistența religioasă și realizarea de colecte pentru răniții din spitalele militare, a avut în atenție o mai bună administrare a bunurilor de inventar și de exploatare a sesiilor parohiale și eparhiale [54].

Al doilea refugiu a fost marcat de spulberarea crezului că Basarabia va mai fi eliberată de bolșevism. Numeroși basarabeni au cunoscut din nou drumul pribegiei. Între aceștia au fost mulți clerici care încercau să scape de furia persecuției sovietice. O frescă asupra atmosferei refugiului din 1944 găsim în jurnalul preotului Paul Mihail, din care redăm fragmente esențiale: „*22 februarie 1944*, Ședință la Mitropolie, unde s-a cetit dispoziția Directoratului Culturii Naționale și Cultelor, că în caz de năvălirea războiului, preoții și învățătorii rămân pe loc, iar bunurile se evacuează. După cetire, mitropolitul Efrem, jovial și cu zâmbetul său caracteristic, declară textual: „Eu sunt oltean, nu mă leagă de pământul acesta decât slujba. Eu plec, voi, localnicii, sunteți datori a rămâne”. De la cei patru consilieri, cinci protopopi, revizorul eparhial și eu s-au auzit murmure și s-au spus cuvinte sub nivel vlădicesc. Până seara agitație în rândurile preoților din oraș și întocmirea unui memoriu ca să fie trimis la Sinod.

23 februarie, O lungă audiență la directoratul Culturii Naționale, prof. Titus Hotnog [...]. Privitor la evacuare și tot zgomotul ce se face, cuvintele sale sunt „un haos în sus și în jos”. Cu nădejdea că dispozițiile date sunt provizorii și nu se vor realiza.

24 februarie, Presiunea frontului de la Răsărit continuă. Pe la circumscripțiile de poliție s-au deschis liste pentru evacuarea populației civile. [...] Agitat și amărât [...].

25 februarie, Plâng și mă tânguiesc, că toți cunoscuții și-au trimis bagajele și averea și eu tot nădăjduiesc în forța neamului și ajutorul lui Dumnezeu și n-am trimis din cele ce am adunat. Azi am sfârșit de împachetat colecțiile Muzeului, în total 25 lăzi și un cufăr mare în care s-au așezat cele mai scumpe veștminte [...].

28 februarie, Genia a plecat la Iași cu o parte din lenjerie [...]. Astă-noapte am fost prădați iarăși de cineva care ne cunoaște și între altele ne-au luat și ceasul de părete. Mă doare. Seara, am citit Canonul Sf. Andrei Criteanul, la care a venit și familia comisarului Vasile Rusu, care a găsit Cazania pierdută în 1940 [...].

2 martie, M-am prezentat în audiență la colonelul Dobjanschi și l-am rugat să evacueze Muzeul Religios împreună cu averea primăriei. Mi-a făgăduit. L-am invitat să vină și să suie în clopotnița bisericii de lemn, împlinită până în vârf. Seara aceasta am petrecut-o în clopotnița bisericii de lemn, din care am văzut 13 biserici ale orașului. Eram așa de bucuros. De acum în veac clopotele ei vor suna biruința neamului, laudă lui Dumnezeu și pomenirea eroilor și a ctitorilor. Aerul și orizontul larg m-au liniștit și împăcat [...].

6 martie, Bucurie că Biserica de lemn e aproape gata și poporul care trece pe stradă o vede și se închină făcându-și semnul crucii [...].

13 martie, Ofensiva sovietică în creștere spre Nistru. Am obținut aprobarea de la Guvernământ pentru un vagon spre a evacua Muzeul. Pe străzi convoaie mari cu refugiați transnistrieni, căruțe pline cu copii, având piei crude ca acoperământ pe coviltir. Groaznică priveliște, care a continuat și noaptea la lumina felinarelor [...].

16 martie, Sovieticii au tăiat calea ferată în Transnistria. La gară, panică, militarii ocupă vagoanele cu

forța. Stive de bagaje și de coletărie. De la Arhiepiscopie s-a primit ordin de închiderea Școalei de cântăreți și facerea examenului de diplomă [...].

17 martie, După-amiază am numerotat toate lăzile Muzeului și sunt gata de expediere. Seara vestea că sovieticii au intrat în Soroca. În oraș animație îngrozitoare. Dr. Tarhon de la Guvernământ mă vestește că autorizația pentru vagon se face prin București și că reglarea lui se va întârzia [...].

19 martie, Toată noaptea în picoare. Sute de căruțe cu refugiații din Transnistria au trecut prin oraș. Înfiorător exod. Animale care răgeau, copii care plângeau, tropotul cailor și duruitul căruțelor măreau groaza în puterea nopții. Dumnezeiasca Liturghie slujită în lacrimi, cu toți credincioșii. Până la 2 pm mereu am mărturisit și împărtășit sute de credincioși veniți din toate părțile. Seara am avut două botezuri grabnice, dornici ca să plece creștini de aici [...].

21 martie, Toată noaptea în picioare, privind îngrozitoarea retragere. Gura încleștată și amar. Dimineața la Guvernământ nu aflu decât câțiva funcționari. [...] Mă înapoiez la locuință pe străzi umplute de tancuri și armată, într-un vacarm îngrozitor. Odăile au rămas pustii. Am împărțit patul pe care am dormit și altele la elevii care rămân aici. Cu ei merg și fac curățenie în biserică, așez totul în regulă, sărut Sf. Cruce îmbrăcată în mijlocul bisericii [...]. Am împărțit toate lucrurile casnice la cei ce veniseră cu lacrimi. Am reintrat în biserică, am așezat la proscomidie registrele de naștere, cununie, decedați, ale parohiei, am sărutat Sf. Prestol sfințit de mitropolitul Veniamin, cu lacrimi și tânguire am ieșit [...]. E ora 12, am poftit pe dna. Maria Mazurenco, care a jurat că va rămâne credincioasă Bisericii și pe pragul bisericii i-am încredințat cheile de la Soborul Vechi și Muzeul Religios, spre păstrare până la reîntoarcere [...].

Este ora 1 și gara Visterniceni este o masă de capete și bagaje. Încep să mă rog pe la trenurile militare, la plutonieri și ofițeri să mă ia în vagon [...]. Ajung la căpitanul dr. Alexandrescu de la spitalul 611, care mă cunoștea. Îl rog călduros cu lacrimi să mă ia. Doctorul învoiește să mă adăpostească într-un vagon cu cai și soldați [...].

22 martie, La amiază trenul sanitar ajunge la Ungheni. Din urmă ne ajunge trenul cu 65 vagoane descoperite cu evacuații din Chișinău. Ca să scap de teroarea din vagonul militar, mă urc într-un vagon al trenului care sosise. Începe o ploaie măruntă și deasă care ține până seara. Priveliște de plâns. Un eșalon cu mii de oameni: mame cu copii, bătrâni, femei, bagaje sub ropotul ploii reci și a vântului de la răsărit. Trecerea Prutului s-a făcut cu însemnarea semnului Sf. Cruci și oftat [...]. În amurgul serii, trenul a ajuns la Socola, m-am coborât cu cele două bagaje, am găsit un căruțaș de lemne care contra a o mie de lei mi-a adus bagajele, eu neputând a mă așeza fiind hainele ude. Am mers pe lângă căruțaș, am ajuns în camera caldă la nașa Eugenia Baderău. Acolo am plâns cu toții pentru tot ce a rămas în pământul natal" [55, pp. 173-182].

Dincolo de tragismul atmosferei, preotul Paul Mihail spera că se va reîntoarce curând la baștina sa. Spera, cum sperase cu patru ani înainte. Speranța se împlinise un an mai târziu. Însă al doilea refugiu a fost cel care l-a despărțit de pământul natal. Probabil aceeași speranță va fi fost și în gândurile celorlalți preoți basarabeni nevoiți să se refugieze din fața amenințării bolșevice.

Amenințați cu „repatrierea" de către autoritățile sovietice de ocupație din România [56], aceștia au rămas, slujind Bisericii și Neamului până la moarte. Situația lor s-a reglementat abia spre sfârșitul anului 1944. În urma Deciziei Ministerului Cultelor și Artelor nr. 40.010, începând cu data de 1 decembrie 1944, preoții și cântăreții „din fostele chiriarhii din Basarabia și Bucovina de Nord" erau numiți la mai multe eparhii din țară. Potrivit listei publicate în *Monitorul oficial* au fost încadrați 290 de clerici (preoți, diaconi, ieromonahi) și 993 de cântăreți, pe eparhii repartizarea fiind astfel: Arhiepiscopia Bucureștilor-21 clerici și 177 cântăreți; Arhiepiscopia Iașilor-10 clerici și 79 cântăreți; Arhiepiscopia Craiovei-25 clerici și 235 cântăreți; Arhiepiscopia Sibiului-47 clerici și 10 cântăreți; Episcopia Argeșului-16 clerici și 117 cântăreți; Episcopia Aradului-36 clerici; Episcopia Buzăului-13 clerici și 53 cântăreți; Episcopia Constanței-8 clerici și 54 cântăreți; Episcopia Caransebeșului-41 clerici și 28 cântăreți; Vicariatul de Alba Iulia-25 clerici; Episcopia Dunării de Jos-3 clerici și 1 cântăreț; Episcopia Hușilor-11 clerici și 7 cântăreți; Episcopia Oradiei-23 clerici; Episcopia Romanului-11 clerici și 121 cântăreți, respectiv Episcopia Timișoarei-22 clerici și 11 cântăreți. Acestora li se adăuga personal administrativ din fostele centrele eparhiale [57, pp. 7741-7760].

Dacă ar trebui să formulăm fie și niște *scurte concluzii preliminare*, am putea spune că trecutul Bisericii Basarabene în timpul guvernării antonesciene este flancată de două borne cronologice: de momentul eliberării

de sub bolșevism și de cel al revenirii bolșevismului. Apoi, dincolo de excesele și ingerințele politicii antonesciene, trebuie spus că Basarabia a reprezentat una dintre marile preocupări ale Conducătorului Statului, în sensul unei refaceri model. Alături de autoritățile statului, cu patriotism și abnegație, Biserica a contribuit din plin la refacerea spirituală și materială acestei provincii după pustiitoarea ocupație sovietică. Biserica a întărit credința și a aprins sentimentul național, dovedindu-se o instituție fundamentală a românismului dintre Prut și Nistru.

Cele de mai sus constituie doar un excurs asupra unui episod din trecutul bisericesc basarabean recent, urmând ca investigațiile istorice să continue pentru o expunere cât mai fidelă cu realitatea istorică.

Referințe:

1. Telegraful Român, an LXXXVIII, nr. 29-30, 14 iulie 1940, Sibiu.
2. Biserica Ortodoxă Română, an LXVIII, nr. 7-8, iulie-august 1940.
3. Telegraful Român, an LXXXVIII, nr. 35-36, 25 august 1940.
4. Telegraful Român, an LXXXVIII, nr. 42, 13 octombrie 1940.
5. Viitorul, an XXIX, nr. 7-8, aprilie 1941, București.
6. Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri (PCM), dosar 276/1941.
7. Monitorul oficial, partea I, nr. 30, 5 februarie 1942.
8. Monitorul oficial, partea I, nr. 257, 3 noiembrie 1942.
9. Curentul, an XV, nr. 5259, 6 octombrie 1942.
10. Monitorul oficial, partea I, nr. 261, 2 noiembrie 1941.
11. Curentul, an XV, nr. 5180, 19 iulie 1942.
12. PETCU Adrian Nicolae, Studiu introductiv. În: *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2007.
13. ANIC, fond Ministerul Culturii Naționale și Cultelor (MCNC), dosar 880/1940, ff. 207, 229-230.
14. ANIC, fond MCNC, dosar 869/1940.
15. TOMESCU Constantin N., *Jurnal din viața mea*, Silvia Cărlăteanu-Granciuc și George Enache ed., Cartdidact, Chișinău, 2018.
16. PETCU Adrian Nicolae, Problema realipirii provinciilor Basarabia și Bucovina de nord în stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri-guvernarea Ion Antonescu (1941-1944). În: *Diplomația pentru Marea Unire,* Stela Cheptea și Silviu B. Moldovan coord., Iași, Editura Presa Bună, 2020, pp. 275-290.
17. Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri-Guvernarea Ion Antonescu, vol. 3 (aprilie-iunie 1941), M. D. Ciucă, M. Ignat și A. Teodorescu eds., *Arhivele Naționale ale României*, București, 1999.
18. Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri-Guvernarea Ion Antonescu, vol. 4 (aprilie-iunie 1941), M. D. Ciucă și M. Ignat eds., Arhivele Naționale ale României, București, 2000.
19. ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor (MCA), dosar 219/1941.
20. ANIC, fond MCA, dosar 226/1941.
21. Monitorul oficial, partea I, nr. 247, 17 octombrie 1941.
22. DOBOȘ Dănuț, *Universitatea captivă,* vol. 1, Editura Vasiliana 98, Iași, 2019.
23. Biserica Ortodoxă Română, Partea oficială-Supliment, Ședințele Sf. Sinod 1941.
24. ANIC, fond MCNC, dosar 1315/1942.
25. Curentul, an XIV, nr. 4712, 28 martie 1941.
26. Curentul, an XIV, nr. 4804, 2 iulie 1941.
27. TOMESCU Constantin N., *Arhipăstorul Gurie Grosu al Basarabiei*, ediție, notă și postfață de D. Valenciuc și I. Valenciuc, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2017.
28. Telegraful Român, an LXXXVIII, nr. 26, 22 iunie 1941.
29. ANIC, fond MCA, dosar 2/1941.
30. Curentul, an XIV, nr. 4879, 15 septembrie 1941.
31. Telegraful Român, an LXXXVIII, nr. 31, 27 iulie 1941.
32. Telegraful Român, an LXXXVIII, nr. 39, 21 septembrie 1941.
33. Biserica Ortodoxă Română, an LIX, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1941.

34. Monitorul oficial, partea I, nr. 9, 12 ianuarie 1942.
35. Biserica Ortodoxă Română, an LXI, nr. 10-12, octombrie-decembrie 1943.
36. Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri-Guvernarea Ion Antonescu, vol. 5 (octombrie 1941-ianuarie 1942), M. D. Ciucă și M. Ignat eds., *Arhivele Naționale ale României*, București, 2001.
37. Telegraful Român, an LXXXVIII, nr. 30, 20 iulie 1941.
38. Curentul, an XIV, nr. 4869, 5 septembrie 1941.
39. BRUSANOWSKI Paul, Mitropolitul Nicolae Bălan și misiunea Bisericii românești în Basarabia și Transnistria, în anii celui de-al Doilea Război Mondial. În: *Revista teologică*, an XV (87), nr. 3, iulie-septembrie 2005.
40. Telegraful Român, an XC, nr. 9, 1 martie 1942.
41. Telegraful Român, an XC, nr. 30, 26 iulie 1942.
42. Telegraful Român, an XC, nr. 37, 13 septembrie 1942, p. 4.
43. ANIC, fond MCA, dosar 128/1941.
44. Biserica Ortodoxă Română, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1942, Partea oficială, Supliment-ședințele Sfântului Sinod.
45. Curentul, an XIV, nr. 4882, 18 septembrie 1941.
46. Curentul, nr. 4832, 30 iulie 1941.
47. Curentul, an XVI, nr. 5439, 8 aprilie 1942.
48. ANIC, fond Dudu Velicu, dosar 205.
49. ANIC, fond PCM, dosar 15/1944, vol. 1.
50. Biserica Ortodoxă Română, an LXII, nr. 1-3, ianuarie-martie 1944.
51. ANIC, fond MCA, dosar 5/1944.
52. ANIC, fond PCM, dosar 15/1944, vol. 1.
53. PETCU Adrian Nicolae, Drama refugiaților basarabeni și bucovineni din 1944 între neajunsurile războiului și hotărârile mai-marilor lumii. În: *Mihai Plămădeală, Refugiul. Deznădejde și speranță,* ediție îngrijită și studiu introductiv Adrian Nicolae Petcu, Muzeul Istros și Editura Istros, Brăila, 2012, pp. 14-40.
54. *Mărturisiri înaintea marii încercări.* Conferințele preoțești din Episcopia Cetății Albe-Ismail (iulie 1944), George Enache, Valentin Minodor Iordan, Alin Marius Savin eds., studiu introductiv, note și comentarii de G. Enache, Chișinău, 2018.
55. MIHAIL Paul, *Jurnal (1940-1944)*, ediție îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail, Paideia, 1998, pp. 173-182.
56. PETCU Adrian Nicolae, Preoții basarabeni și bucovineni în atenția Securității. În: *Caietele CNSAS,* an II, nr. 1(3)/2009, București, pp. 147-178.
57. Monitorul oficial, partea I, nr. 278, 30 noiembrie 1944.

Date despre autor:
Adrian Nicolae PETCU**,** Consilier superior, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București
E-mail: anportodoxia@gmail.com
ORCID: 0009-0007-0381-9803

Prezentat la 20.05.2023